

บทที่ 6

บทสรุป

สรุปผลการวิจัย

ในการศึกษาพระราชประสงค์ในการสร้างงานศิลปกรรมของรัชกาลที่ 4 ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัยคือเพื่อศึกษา หนึ่ง ความหมายของงานศิลปกรรมที่ได้รับการสร้างขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ สอง บริบทของสังคมที่ส่งผลต่อการสร้างงานศิลปกรรม และ สาม พระราชประสงค์ในการสร้างงานศิลปกรรมของรัชกาลที่ 4 ผลการศึกษาพบว่า

หนึ่ง ความหมายของงานศิลปกรรมที่ได้รับการสร้างขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ได้แก่

งานจิตรกรรม เนื้อหาที่มีความหลากหลายและยังคงเน้นพระพุทธศาสนาเป็นหลักซึ่งสามารถจัดหมวดหมู่ได้แก่ ปรีชาธรรม ฌฬภิกษาคติ ข้อควรปฏิบัติของพระสงฆ์ พุทธประวัติ พระพุทธเจ้า 5 พระองค์ เอตทัคคะ อายตนะ และเมืองสุทิสสนคร เนื้อหาด้านคติที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ได้แก่ สัตตัตนะ ปัญจราชาภิเศก พระราชพิธีปลงพระศพ และขบวนพยุหยาตรา เนื้อหาด้านการสั่งสอนทั่วไปได้แก่สุภาชิตคำสอน รวมทั้งมีเนื้อหาที่เป็นวรรณกรรมเพื่อการบันเทิง ได้แก่ อิเหนา ศรีธัญชัย และเทวดานางฟ้าเหาะบนก้อนเมฆ โดยเฉพาะเรื่องศรีธัญชัยที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับชุมชนชาวลาวที่ตั้งอยู่รอบวัดปทุมวนาราม

พระราชประสงค์ในการสร้างงานจิตรกรรมของรัชกาลที่ 4 คือ หนึ่ง การใช้งานจิตรกรรมเหล่านั้นเป็นเครื่องมือส่งผ่านความคิดของพระองค์ที่ได้ทรงตีความพระพุทธศาสนาใหม่ผ่านการสถาปนาระบบคติภิกษุให้สอดคล้องกับหลักความเป็นเหตุเป็นผลแบบวิทยาศาสตร์ ทรงนำเนื้อหาเรื่องราว และคำสอนในพระไตรปิฎก อรรถกถาต่างๆ รวมทั้งวรรณกรรมคำสอนมาผูกเป็นภาพปรีชาธรรมหรือเป็นต้นแบบในการวาดภาพเพื่อสั่งสอนพระสงฆ์ในสายธรรมยุติให้ปฏิบัติตนได้อย่างถูกต้องสร้างความเลื่อมใสศรัทธาให้เกิดกับพุทธศาสนิกชน อีกทั้งภาพวาดเหล่านั้นยังทำหน้าที่สั่งสอนผู้คนให้รู้จักปฏิบัติตนต่อพระสงฆ์ รู้จักหน้าที่ของตนเอง มีความระมัดระวังในการดำเนินชีวิตเพื่อให้อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสงบสุข และสองพระราชประสงค์อีกประการหนึ่งคือการย้ำให้เห็นบทบาทและฐานะอันสูงส่งของพระมหากษัตริย์ในการเป็นผู้นำของรัฐท่ามกลางการรุกคืบจากชาติตะวันตกซึ่งสันคลอนความเชื่อที่มีต่อพระพุทธศาสนาที่ช่วยค้ำจุนฐานะของพระมหากษัตริย์

ด้านเทคนิคในการวาดภาพ ในภาพรวมคือการสืบทอดจากสมัยรัชกาลที่ 3 และพัฒนาเทคนิคขึ้นใหม่โดยผสมผสานมุมมองและวิธีการแบบตะวันตก ได้แก่การระบายสีแบบโล่หน้านักแสดง

เงา การเขียนภาพโดยคำนึงถึงสัดส่วนที่สัมพันธ์กันของวัตถุที่ปรากฏในภาพ การใช้ฉากเหตุการณ์จริงมาประกอบ และการแสดงมุมมองแบบทัศนียวิทยาแบบตะวันตกเพื่อให้เกิดความสมจริง

ด้านงานประติมากรรม จากการศึกษารูปแบบทางศิลปะและที่มาของพระพุทธรูปที่เป็นพระประธานในพระอุโบสถและพระวิหารทั้ง 5 แห่ง สามารถจำแนกได้ 3 กลุ่มคือ หนึ่ง พระพุทธรูปที่เป็นศิลปะแบบพระราชนิยมรัชกาลที่ 4 สอง พระพุทธรูปที่โปรดให้จำลองพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์และ สาม พระพุทธรูปที่โปรดให้อัญเชิญมาจากเมืองสำคัญได้แก่เมืองพิษณุโลกและเมืองเวียงจันทน์ โดยพระพุทธรูปที่เป็นศิลปะแบบพระราชนิยมรัชกาลที่ 4 เกิดจากการตีความพระพุทธรูปใหม่โดยสร้างให้ตรงตามพุทธลักษณะที่ปรากฏในพระบาสิและสัมพันธ์กับวิธีการศึกษาแบบใหม่ที่ค่อยๆ เชื่อว่าพระพุทธเจ้าเป็นมนุษย์มากขึ้น การที่พระองค์ทรงโปรดให้จำลองพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์โดยเฉพาะพระพุทธรูปสี่หังค์เป็นเพราะเชื่อว่าทรงเชื่อว่าเป็นพระพุทธรูปที่มาจากลังกาสะท้อนให้เห็นพระราชดำริของพระองค์ที่ทรงมีพระราชศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาแบบลังกาซึ่งสนับสนุนการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของพระองค์ ส่วนการที่พระองค์โปรดให้นำพระพุทธรูปสำคัญจากเมืองพิษณุโลกมาประดิษฐานไว้ในวัดบรมนิวาสอาจเป็นเพราะความผูกพันของราชวงศ์จักรีที่มีต่อเมืองพิษณุโลกและพุทธลักษณะของพระพุทธรูปในศิลปะสุโขทัยหมวดพระพุทธรูปชินราชที่มีความงดงามต้องตามพระราชประสงค์ก็เป็นได้ ในขณะที่การอัญเชิญพระพุทธรูปจากเมืองเวียงจันทน์มาประดิษฐานไว้ในวัดพุทธมณฑลเพราะทรงเห็นว่าเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นพี่น้องกันกับในหมู่ชาวลาวและเพื่อเอาใจชาวลาวที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้วัดในขณะนั้น

ด้านงานสถาปัตยกรรมพบว่าแผนผังของวัดเป็นแบบแนวแกนเดี่ยว สาเหตุที่รัชกาลที่ 4 ทรงเลือกแผนผังวัดแบบแนวแกนเดี่ยวตามแบบวัดในสมัยสุโขทัยมาปรับใช้อาจเป็นเพราะในช่วงที่ทรงผนวชทรงออกธุดงค์ไปตามที่ต่างๆ โดยเฉพาะหัวเมืองฝ่ายเหนือ ทรงทอดพระเนตรโบราณสถานรวมทั้งวัดสำคัญๆ ประกอบกับการที่พระองค์ทรงมีพระราชศรัทธาพระพุทธรูปที่สืบเชื้อสายมาจากลังกาองค์หนึ่งทรงพอพระทัยศิลปะแบบสุโขทัยที่เชื่อว่ารับอิทธิพลมาจากลังกาและเลือกรูปแบบการวางผังวัดในสมัยสุโขทัยมาเป็นต้นแบบ ซึ่งสอดคล้องกับพระราชนิยมในเจดีย์ทรงระฆังที่ถือว่าเป็นเจดีย์แบบลังกาที่มีวิวัฒนาการผ่านสุโขทัยและอยุธยาตามลำดับ นอกจากนี้ในสมัยของพระองค์ทรงริเริ่มทำวางแผนผังแบบมหาสีมาเพื่อให้พระสงฆ์ทำสังฆกรรมได้อย่างบริสุทธิ์และถูกต้อง เป็นการกลับไปยึดแบบธรรมเนียมดั้งเดิมครั้งพุทธกาลที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ในพระไตรปิฎกอันเป็นหลักการสำคัญของคณะสงฆ์ธรรมยุต ในขณะเดียวกันทรงได้รับแนวคิดแบบตะวันตกที่มีการนำสัญลักษณ์ประจำพระองค์หรือตราพระราชลัญจกรพระมหากษัตริย์มาผูกเป็นลวดลายประดับที่หน้าบันและกรอบซุ้มประตู - หน้าต่างเพื่อเป็นสัญลักษณ์ว่าสถานที่ดังกล่าวพระองค์เป็นผู้สร้างขึ้น นอกจากนี้ยังสื่อถึงพระราชอำนาจที่ได้มาอย่างถูกต้องและชอบธรรมในการขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์ตามธรรมเนียมสยาม

สอง บริบทของสังคมที่ส่งผลต่อการสร้างงานศิลปกรรมได้แก่การที่ชาติตะวันตกเริ่มขยายอิทธิพลเข้ามายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยการล่าอาณานิคม วิธีการของเจ้าอาณานิคมคือการใช้กำลังทางทหารและเทคโนโลยีที่เหนือกว่าเข้ายึดครองพื้นที่และสถาปนาระบบการปกครองเพื่ออำนวยความสะดวกสูงสุดให้แก่ตนเอง ในขณะที่การเข้ามาของชาติตะวันตกในสยามไม่ได้มุ่งทำการค้าแต่เพียงอย่างเดียวแต่มีการเผยแพร่ศิลปวิทยาการต่างๆ ที่ทำลายแนวคิดดั้งเดิมทางพระพุทธศาสนาซึ่งส่งผลต่อการขึ้นครองราชย์ของพระมหากษัตริย์ เมื่อรัชกาลที่ 2 สวรรคต กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ขึ้นครองราชย์เป็นรัชกาลที่ 3 เจ้าฟ้ามงกุฎหรือวชิรญาณภิกษุขณะนั้นจึงทรงตัดสินพระทัยผนวชต่อไปเพื่อหลบราชภัย ขณะทรงผนวชทรงตระหนักถึงความเป็นรัชทายาทที่ถูกต้อง และทรงศึกษาพระพุทธศาสนาทั้งสายวิปัสสนาธุระและคันถุระอย่างท่องแท้จนมองเห็นข้อบกพร่องในวัตรปฏิบัติของมหานิกาย ประกอบกับการที่พระองค์ทรงศึกษาศิลปวิทยาการตะวันตกหลายสาขาจึงทรงเห็นถึงความจำเป็นในการปรับเปลี่ยนความคิดที่มีต่อพระพุทธศาสนาใหม่ ทรงก่อตั้งธรรมยุติกนิกายโดยกลับไปหาคำสอนดั้งเดิมทางพระพุทธศาสนา ทรงเน้นความเป็นเหตุเป็นผลและความเป็นมนุษยนิยมซึ่งสอดคล้องกับหลักวิทยาศาสตร์ตะวันตก ทรงให้ความสำคัญกับพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ โดยเฉพาะพระสงฆ์ในสายธรรมยุตที่เป็นเครื่องมือสำคัญในการถ่ายทอดแนวคิดใหม่ของพระองค์ การปรับเปลี่ยนแนวคิดดังกล่าวทำให้พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่สร้างจารีตประเพณีแบบใหม่หลายประการซึ่งส่งผลต่อแนวคิด รูปแบบ และเทคนิคในการสร้างงานศิลปกรรมให้แตกต่างไปจากประเพณีดั้งเดิม

สาม รัชกาลที่ 4 ทรงมีพระราชประสงค์สร้างงานศิลปกรรมเพื่อทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจในการเป็นผู้ปกครองสูงสุดโดยมีบทบาทสำคัญในฐานะผู้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนา เป็นการย้ำให้เห็นถึงฐานะอันสูงส่งของพระองค์ว่ามีความชอบธรรมในการสืบราชสันตติวงศ์ซึ่งเป็นผลมาจากการเมืองภายในที่พระองค์ไม่ได้ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระราชบิดา อีกทั้งทรงขาดฐานพระราชอำนาจในการปกครองอันเนื่องมาจากการที่ทรงผนวชนานถึง 27 ปี รัชกาลที่ 4 จึงทรงเลือกใช้สัญลักษณ์บางประการมาปรับใช้ในงานศิลปกรรมไม่ว่าจะเป็นพระมหาพิชัยมงกุฎหรือเจดีย์ทรงระฆังเพื่อแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างยุคสมัยของพระองค์กับรัชกาลก่อนหน้า ประกอบกับการเมืองภายนอกพระราชอาณาจักรได้แก่การขยายอิทธิพลของชาติตะวันตกซึ่งส่งผลต่อแนวคิดที่มีต่อพระพุทธศาสนาทำให้รัชกาลที่ 4 ทรงต้องปรับเปลี่ยนโลกทัศน์และความเชื่อที่มีต่อไตรภูมิรวมทั้งพระพุทธศาสนาใหม่ให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง สังคม และเศรษฐกิจ เห็นได้จากการที่พระองค์ทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกายและทรงใช้วัดในสายธรรมยุตรวมทั้งงานศิลปกรรมตามวัดเหล่านั้นเป็นเครื่องมือส่งผ่านแนวพระราชดำริโดยตรงกับพระสงฆ์และราษฎรให้ประพฤติปฏิบัติตามที่พระองค์ทรงวางแนวทางไว้

ข้อเสนอแนะ

ประเด็นแรก ผู้วิจัยเห็นว่าการศึกษาพระราชประสงค์ในการสร้างงานศิลปกรรมของรัชกาลที่ 4 ยังมีประเด็นที่สามารถศึกษาเพิ่มเติมได้โดยเฉพาะงานจิตรกรรม แม้ว่าจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 4 ส่วนใหญ่มีจารึกใต้ภาพแต่บ้างภาพลบเลือน เช่น จารึกใต้ภาพที่ผนังระหว่างบานหน้าต่างในพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม ทำให้การตีความหมายของภาพทำได้ยากและยังไม่มีผู้ใดศึกษาอย่างครบถ้วนมาก่อน หรือจิตรกรรมที่วัดมกุฏกษัตริยารามยังไม่มีผู้ใดทำการศึกษาอย่างครบถ้วนเช่นกัน

ประเด็นที่สอง เนื่องจากงานศิลปกรรมที่สร้างสมัยรัชกาลที่ 4 มักมีตัวอักษรในภาษาอื่นๆ กำกับอยู่ด้วย เช่น อักษรบาลี อักษรขอม การขอความร่วมมือจากผู้เชี่ยวชาญทางด้านภาษาโบราณให้ช่วยแปลความหมายจะทำให้งานศึกษาสมบูรณ์ยิ่งขึ้น